

Poslední, *pátá část* je věnována populační teorii a politice, a to opět z historického i aktuálního hlediska. Je zbytečné poznamenávat, že populační politika je součástí sociální politiky a že z této strany vstupuje do zájmového pole sociologie — a to tím spíše, že úvahy o praktických dopadech a opatřeních jsou dosud v naší sociologii řídkým zjevem.

Dalo by se říci, že celá koncepce učebnice je postavena na dvou metodologicko-pedagogických principech. Výklad postupuje od jevů a pravidel základních, obecných (s historickým zázemím) přes konkrétní a specifické opět k obecnějším, historicky pojatým, ale složitějším pro pochopení. Zároveň alespoň parciálně sleduje linii od úzce demografických k širěji pojatým jevům a souvislostem. Samozřejmě je použito optiky demografa a učebnice také směřuje především k výchově demografů. Ale, jak je v úvodu doporučeno, studenti jiných oborů mohou zvolit vlastní postup při studiu, mohou si vybírat kapitoly pro sebe vhodné. I to je předností učebnice, že umožňuje takový parciální přístup. Jednotlivé části a kapitoly knihy jsou totiž obsahově i metodologicky ucelené a relativně samostatné, i když na sebe navazují, a to, jak bylo naznačeno, dokonce v několika výkladových plánech.

Jednou z nezanedbatelných předností učebnice je explikace na konkrétních a relativně aktuálních datech. Takže se nám dostává do rukou kniha, která je nejen dobrou příručkou, z níž se lze naučit, co to je demografie a „jak ji dělat“, ale která je zároveň slušným, i když ne zcela systematickým a vyčerpávajícím pramenem informací o průběhu minulých i současných demografických jevů v naší společnosti, místy i s připojením mezinárodního srovnání.

Nakonec je nutno ještě poznamenat, že kniha je velmi solidně vybavena přílohami, včetně zvláštní složky obsahující vzory nejrůznějších formulářů (sčítací archy, žádost o umělé přerušení těhotenství, hlášení o stěhování apod.) (1), a že kvalita obsahu odpovídá i kvalitě papíru, tisku, tabulek a grafů, což není zanedbatelná přednost.

Do úvah nad touto skutečností po všech stránkách hezkou učebnici se však vkrádá trochu smutku a závisť: Proč nemáme takovou moderní českou sociologii v kostce, učebnici, z níž by se mohli učit nejen sociologové, ale i demografové, ekonomové, přírodovědci?

Alena Voňáková

A. G. Zdravomyslov: Potřebnosti, Interesy, Cennosti

Moskva, Izdatelstvo političeskoy literatury 1986, 222 s.

Prof. A. G. Zdravomyslov, autor řady filozofických a sociologických prací, se znovu vrací k tématu v sovětské literatuře zpracovávanému v desítkách knih řady autorů. Zpracovává ovšem problematiku potřeb, zájmů a hodnot z nového hlediska: jednak analyzuje potřeby, zájmy a hodnoty jako stupně dialekticky v sebe vzájemně přecházející vnitřní, duchovní stránky lidské aktivity a zároveň jako objektivně, z vnějšku na člověka působící stimuly, jednak doprovází teoretický výklad potřeb, zájmů a hodnot vědy ve druhé části každé kapitoly analytickým zamyšlením nad dnešní sovětskou skutečností. Vnitřní logika dialektického zvládnutí problému v jeho vývoji a přechodu do vyšší kvality, zpětného působení vyšších kvalit na nižší úroveň, doprovázené rozбором konkrétních faktů sovětské společnosti jsou nejen posunem v teorii, ale i příkladem nového myšlení.

V úvodu autor předesílá, že v knize jde o nejdůležitější stimuly lidské činnosti — o to, co člověk potřebuje, na čem je zainteresován, co je mu drahé v životě. Neustálé zkoumání potřeb a zájmů, vyjasňování jak jsou spojeny s hodnotami, s aktuálním vědomím lidí a jak se tyto stimuly v konečném výsledku mění v motivy jednání, v konkrétní činy, právem považuje za podmínku procesu přestavby sovětské společnosti, za podmínku určení politických cílů, úkolů a výběru optimálních prostředků k jejich uskutečnění.

Specificky sociologické hledisko spatřuje především ve vyjasnění sociálního smyslu potřeb, zájmů a hodnot. Ty jsou nutnými atributy vnitřního světa osobnosti, jejího individuálního bytí, zároveň se však v jisté míře opakují, jsou tedy masově rozšířené. Opakování, masovost je nezřetelnější moment jejich sociální povahy. Zároveň jsou důležitým mezičlánekem spojujícím sociální prostředí s vnitřním světem jednotlivce. Materiální a duchovní stránky společenského života, vnější determinanty a vnitřní podněty, vycházející z hlubin sebeuvědomění i podvědomí, objektivní i sub-

(1) Je ovšem třeba upozornit na to, že některé z těchto instruktivních materiálů časem ztrácí svou platnost v praxi (například právě zmíněná žádost o umělé přerušení těhotenství má už dnes pouze historický význam).

ektivní vlivy působící na člověka, se jako podněty k činnosti mísí a proplétají velmi složitým, někdy bizarním způsobem, občas vyvolávají neočekávané výsledky. Je proto nutné objasnit mechanismy vzájemného působení sociálního prostředí a osobnosti, projevující se v motivaci lidské činnosti i v sociálních důsledcích individuálních činů.

V úvodu autor dále objasňuje konceptuální východiska zkoumání problému, který vidí celostně se všemi třemi druhy stimulů lidské činnosti, které zkoumá ve vzájemném vztahu mezi sebou a mezi odpovídajícími sférami společenské činnosti.

Kniha je dále strukturována do tří částí, v nichž je vždy první kapitola věnována teoretickému objasnění jednotlivé kategorie a jejich souvislostí s ostatními, druhá pak praktické aplikaci na současnou problematiku.

První část *Potřeby* sestává z kapitol *Základní otázky teorie potřeb* a *Socialismus a problém potřeb*. V první kapitole autor definuje pojem potřeb nejprve obecně, jako „vlastnost všeho živého, vyjadřující prvotní, výchozí formu jeho aktivního, výběrového vztahu k podmínkám vnějšího prostředí“ (s. 14). Vzápětí přechází k vyšší úrovni — potřebám sociálním. Na této úrovni, jak píše, působí biologické potřeby jakoby ve zrušené, překonané podobě. Na úrovni potřeb jako výchozího vnitřního stimulu spatřuje největší stupeň závislosti daného subjektu na určitém souhrnu vnějších podmínek. Podmínky formují potřebu, ta se orientuje, opírá o vnější podmínky. V tom se projevuje dialektika vnitřního a vnějšího, zkoumaná prizmatem potřeb.

Autor aktuálně analyzuje společenské potřeby, které definuje jako výsledek reálných rozporů společenského rozvoje. Konflikt mezi sociálními vztahy, jež vyrostly z rámce výrobních sil, jak píše (s. 19), nejrůznějšími způsoby ovlivňuje životní cesty, postavení, potřeby a zájmy konkrétních jednotlivců. Tento rozpor prosvítá osudy reálných osobností, v jedné epoše vyvolává podnikavost a pracovitost, v jiné nespokojenost a zoufalství, ve třetí kolektivismus, optimismus, viru v budoucnost, v ideály a principy humanismu. Soulad s duchem své doby, tedy současnost jako vlastnost politiky, filozofie, vědy, umění vždy tkví ve schopnosti pochopit nutné spojení mezi obecnými procesy a osudy konkrétních lidí, v dovednosti vyjádřit toto spojení a to s využitím odpovídajícího profesionálního jazyka. Autor tuto tezi dokládá: „Idea urychlení sociálně ekonomického rozvoje socialismu vyjadřuje duch doby, v ní se ztělesňuje duch revolučního novátorství, vlastní marxisticko-leninské straně“ (s. 19).

Dále autor rozvádí Marxem a Engelsem formulovaný poznatek o souvislosti společenských potřeb jako potřeb pokroku celé společnosti a každodenními materiálními potřebami lidí. Varuje jak před krajností, která by považovala materiální potřeby za bezprostředně rozhodující v politickém a duchovním životě společnosti, tak před druhou krajností, považující tyto potřeby za svým způsobem mechanické příčiny rozvoje výroby. Způsob jejich vlivu je mnohem složitější. Je zprostředkován vztahy vlastnictví a rozdělování, vzájemným vztahem různých standardů spotřebitelského chování, vytvořených v dané společnosti, představami o spravedlnosti a nespravedlnosti těchto standardů. To znamená, že působení materiálních potřeb nelze pochopit bez respektování sociálně psychologických a mravních aspektů podmiňujících jejich vnímání.

A. G. Zdravomyslov analyzuje také pojem duchovní potřeby, který objasňuje v několika aspektech: jako úsilí prisvojit si výsledky duchovní tvorby, jako vlastní formy vyjádření materiálních zájmů určené pro ideologický zápas, jako problém harmonického rozvoje osobnosti. Všechny potřeby, které autor charakterizuje, jsou vždy stimuly k jednání s více či méně určeným zaměřením na předmět.

Na s. 24 definuje potřeby takto: „Každá potřeba je projevem nějakých nutných rozporů, které jsou řešeny působením a činností subjektu. Rozpor je základem potřeby; stimul, podnět k jednání, úsilí, stav nespokojenosti jsou jeho vnější formou“.

Pokračuje výkladem socializace potřeb člověka, který velmi stručně lze charakterizovat takto: na počátku zrodu lidského kolektivu začaly být fyziologické potřeby jednotlivců uspokojovány pomocí člověkem — lidmi vytvořených prostředků, tedy nebiologickým způsobem. Tento prvý historický akt znamenal vznik schopnosti rozšiřovat okruh potřeb, vedl ke vzniku nových, což byl nejdůležitější moment socializace potřeb, jejich zlidštění.

V průběhu socializace vznikají zvláštní druhy potřeb, které se stávají dominantní v celém systému motivačních faktorů podmiňujících jednání člověka v rámci společnosti, sociální skupiny. Dokonce elementární činnost a chování člověka nepodmiňuje například hlad jako takový, ale společenskou skupinou uznávané právo na hlad a na přijatelný způsob určitých forem jeho uspokojení.

Sociální potřeby spojené s charakterem fungování takových sociálních institucí, jako jsou vlastnictví, rodina, právo a další, se mění v zájmy, které jsou mnohem složitějšími vztahy stimulujícími chování jednotlivců i sociálních skupin.

Potřeby se rozvíjejí, zdokonalují, mění svou strukturu v závislosti na rozvoji lidské kultury. Do obsahu potřeb vchází nejen cíl činnosti, ale i sociálně organizované, společensky přijaté prostředky jejich uspokojování. Nejen technické prostředky výroby, ale i duchovní kultura společnosti, rozvíjející se na poli přetváření podmínek a potřeb lidského bytí mění potřeby a způsob života lidských společností.

Autor zdůrazňuje, že proces socializace potřeb neprobíhá u všech členů téže společnosti rovnoměrně. Z jeho rozdílu odvozuje rozdíly úrovně rozvoje sociální aktivity členů společnosti.

V závěru teoretické kapitoly první části pak analyzuje vztah materiální výroby a potřeb. Ukazuje, že ideální vnitřní obraz výrobku je obecně vzato podnětem a cílem výrobní činnosti, že tedy předměty pracovní činnosti vznikají v subjektivní formě ještě před jejím začátkem, a to díky potřebě. Zároveň připomíná Marxův výklad skutečnosti, že z faktu, že potřeby jsou výchozím momentem pro výrobu, nijak nevyplývá, že cílem každé výroby je uspokojování potřeb.

Potřeby autor zkoumá také z hlediska problematiky akceptace inovací a zároveň retardačně působící účty k tradicím, síle zvyku. Řešení jednotlivých konkrétních situací vidí v míře jednoty cílů výrobního procesu a prostředky jeho uskutečňování. Z této míry jednoty a rozpornosti odvozuje stupeň zainteresovanosti na změně či uchování způsobu výroby.

Podle mého názoru je v této kapitole podstatný autorův vývod (s. 36), že vztah nositele potřeby k předmětu této potřeby je zároveň vztahem k jiným účastníkům sociálního procesu: k těm, kteří se podíleli na tvorbě předmětu potřeby, k těm, kteří již vlastní tento předmět, k těm, kteří vzhledem k němu mají stejnou potřebu. „Dynamika uspokojování i neuspokojování určité potřeby zasahuje strukturu společenských vztahů zvláště proto, že každá potřeba funguje a rozvíjí se nejen jako potřeba vlastní jednotlivci, ale i jako společenský vztah“.

Ve druhé kapitole prvé části knihy řeší autor nejdůležitější otázky potřeb socialistické společnosti a zároveň rozvoje potřeb člověka v socialistické společnosti. Za zásadní považuje stále živý problém správného určení nejdůležitějších potřeb rozvoje společnosti, a to jak perspektivních, tak momentálních. Materiální a pracovní zdroje, nově vytvořené bohatství, národní důchod se v socialismu využívá a bude využívat podle toho, jak budou formulovány (poznány) společenské potřeby. Na tom závisí úspěšnost plánování a řízení, a tedy i tempo a způsob rozvoje společnosti.

Otázku vzájemného vztahu různých potřeb považuje A. G. Zdravomyslov za jednu z klíčových pro plánování a řízení dalšího rozvoje společnosti — s cílem všestranného zvládnutí všech členů společnosti. Otbtíž jejího řešení vidí: v různé kvalitě stejné důležitých potřeb; v — pro socialismus zákonitě — vzrůstající rozrůzněnosti potřeb, která již nemá třídní původ, jejím zdrojem jsou rozdílnosti věku, vzdělání, druhu práce a další; v tendenci plánovat rozpočet uspokojení potřeb podle již dosažené úrovně, tedy nerespektovat jejich měnění se rozsah a zvláště kvalitu; v nestejném stupni účasti celospolečenských fondů na jejich uspokojování, rozdílném vnímání míry faktické nasycenosti téže reálné potřeby různými sociálními skupinami.

V dalším textu této kapitoly rozebírá autor objektivní zákon strukturování potřeb, který sociální a ekonomická politika musí respektovat. Významným úkolem sociální politiky je regulace diferenciací životní úrovně za hranicemi minima. Kapitola končí upřesněním: „Výrobní vztahy nejsou jen formami vlastnictví; musí být pochopeny v nedílné jednotě s formami organizace práce a výroby, řízením a plánováním, systémem stimulujících motivů v celém sociálním kontextu činnosti lidí. Zvláště tím je určen úkol všestranného výzkumu přírody a způsobu fungování a rozvoje zájmů“ (s. 72).

Druhá část knihy je věnována zájmům — první kapitola opět řeší problém teoretický, druhá jej rozvíjí v aplikaci na socialistickou současnost. Autor počátku definuje zájmy pomocí jejich srovnání s potřebami. Píše, že „zájmy jsou zvláštním druhem společenských vztahů, neexistují samy od sebe, abstraktně, mimo jednotlivce, sociální skupiny, třídy a jiné síly, které vystupují v kvalitě jejich nositelů“. V tom je jedna ze základních klasifikací zájmů. Druhá strana problému je v tom, že zájem stejně jako potřeba, je zaměřen na určitý objekt. Kvalita objektů zájmů je vlastní materiálním i duchovním hodnotám, sociálním institucím i společenským vztahům, vytvořeným obyčejům a pořádkům. Jestliže potřeba je orientována především na předměty svého uspokojování, pak zájem je zaměřen na ty sociální vztahy, instituce, zařízení, na nichž závisí rozdělování předmětů, hodnot, statků, zabezpečujících uspokojení potřeb. Zájmy jsou zvláště těsně spojeny se vztahy rozdělování ve společnosti, jsou zaměřeny buď na jejich změnu, nebo upevnění (s. 74–75).

Poněvadž zájmy, jak autor zdůvodňuje, bezprostředně odrážejí v dané společnosti vytvořené vztahy nerovnosti, obsahují element srovnání jednoho subjektu s druhým, a tedy mají značnou sociální sílu, jsou jak svým způsobem kategorií sociální struk-

tury, tak základem jakékoli ideologie. Jsou zároveň základem systému hodnot, základem kultury. Zájmy jsou nejdůležitějšími silami, kolem nichž je soustředěno formování sociální struktury dané společnosti, jsou základem ideologické a poznávací činnosti společnosti, proto samozřejmě pronikají celým systémem hodnot a kultury. „Uznáme-li, že hlavní charakteristikou hodnot je význam a smysl, které jsou přisouzeny určitým objektům přírody, materiálním a duchovním statkům, znamená to, že význam a smysl se přisuzují určitým „věcem“ odpovídajícím zájmům sociálních skupin, že tedy zájmy jsou završovány prostřednictvím určitých forem symbolizace, působících již v kvalitě bezprostředních podnětů, v kvalitě motivů“ (s. 80). Dále autor vysvětluje, že ony „věcné“ zájmy a úsilí (např. o sebezáchovu, bohatství, moc, spokojenost), které jakoby charakterizují lidskou přirozenost, nemohou ve společenském životě nic objasnit proto, že vždy mají plně určený, konkrétně historický obsah, jsou podmíněny jak zákonitostmi rozvoje dané společensko-ekonomické formace, tak pro daný moment, pro danou situaci zvláštními historickými okolnostmi. A. G. Zdravomyslov zdůrazňuje, že „zároveň s pojmem zájem používá pojmy potřeby, cíl, motiv jednání pro popis příčin té či oné události. Tyto kategorie jsou těsně spojeny a pronikají jedna v druhou, to, co v jednom vztahu je potřebou, může být v jiném vztahu cílem, v určitých případech můžeme zjistit plné ztotožnění potřeby, zájmu a cíle. Tato řada kategorií především charakterizuje to, co bývá nazýváno dynamickou zákonitostí ve společenských vztazích“ (s. 85).

V subkapitole nazvané *Dialektika objektivního a subjektivního v zájmu* autor znamenitě analyzuje vnější a vnitřní, objektivní a subjektivní, materiální a duchovní v jejich vzájemných vztazích a přechodu. Stručně interpretovat obsah této i další subkapitoly (*Společenské a osobní zájmy*) není dost dobře možné bez zkreslení jejich obsahu. Zdůrazněme alespoň autorův rozbor různých příčin konfliktů mezi společenskými a osobními zájmy, jeho typologii tvorby společenských zájmů. Strukturaci zájmů (historicky vytvořenou) považuje Zdravomyslov za výsledek těchto procesů: 1) dělby práce a upevnění určitých typů činností u skupin, které ji vykonávají a pro něž jsou charakteristické zvláštní zájmy; 2) formování určitých forem vlastnictví, ovládání a přisvojování výsledků společenské práce, které vedou k různým rolím různých skupin v organizaci práce; 3) tvorby forem vzájemných styků jako komponent ve svém celku dávajících obraz života lidí v dané společnosti; 4) personifikace společenských vztahů, tj. vypracování určitých osobnostních typů, sociálních charakterů, nejlépe uzpůsobených pro fungování daného způsobu výroby, životní činnosti celé společnosti (s. 98).

Problematika vzájemných vztahů celospolečenských a skupinových, soukromých, dočasných, lokálních zájmů má nesmírný význam pro vypracování a realizaci principiální politické linie. Celospolečenský zájem vyjadřuje dominující tendenci rozvoje celku proto, že v něm se nejplněji vyjadřují jeho základní rozpory. Na této premise staví autor výklad jednoty a rozpornosti celospolečenských zájmů, které odvozuje z reálného bytí — jako vzájemnou závislost různé strukturovaných a různé fungujících částí celku. Pozornost věnuje také možným rozporům mezi perspektivními, podstatnými a méně podstatnými, krátkodobými, momentálními zájmy. Upozorňuje také na netotožnost objektivní stránky zájmu a jeho promítnutí do vědomí, představ, mínění.

A. G. Zdravomyslovem předložené pojetí vzájemného působení zájmů je zaměřeno tak, aby odkrylo mechanismus jejich přetváření, „vyjadřování“ jedné řady jevů v další řadě. V každé „buňce“ společenského organismu se „odrážejí“ všechny okolní komponenty sociální struktury. Každá z nich je pod vlivem okolních, je tedy zřejmé, že jako každý jednotlivý sociální element společenské struktury funguje s určitým napětím, integruje vnější vlivy. Tato integrace se uskutečňuje prostřednictvím polarizace, prostřednictvím „rozdvojení celku“, vytvořením různě směřovaných tendencí pohybu uvnitř každé z buněk. Mimoto je nutné předpokládat vliv jak přímých, tak zpětných vazeb mezi buňkami (s. 109).

Ve druhé kapitole této části autor opět rozvíjí teoretické poznatky první kapitoly na konkrétních situacích výstavby socialismu. Analyzuje Leninovu tezi o nezbytnosti tvorby mimořádně složité, jemné sítě nových organizačních vztahů. Na principu socialistického vlastnictví, spravedlnosti, reálného zajištění základních životních práv ukazuje složitost jak tvorby objektivních podmínek i zrání subjektu, tak rozpornost jejich vývoje a některé komplikace, které se v praxi mohou projevit (rovnostářství, spotřebitelská tendence, závist, lhostejnost a další). Mimořádnou pozornost věnuje analýze příčin i důsledků nepracovních příjmů jako jedné z vážných překážek přeměny společnosti. Ještě větší význam přikládá správnému stanovení odměny za práci i vnímání této odměny jako hodnocení pracovního přínosu pro společnost.

Za přínosný považují autorův důraz na nezbytnost analyzovat všechny stránky

společenského pohybu, nové skutečnosti i společenské vztahy jako rozporné. Je-li pozornost věnována jen pozitivní stránce nutně rozporného vývoje, může to v praktické politice vést ke krajnostem a jednostrannostem, jejichž gnozeologickým základem je neschopnost pochopit veškerou složitost společenských jevů. Jednostranný názor často pramení z toho, že progresivní skutečnost je zkoumána pouze z pozitivní stránky. Společenské zájmy za socialismu jsou nejen prostým rozvojem určitých pokrokových tendencí, ale jsou i poznáním a překonáním negativních důsledků různých progresivních přeměn společenského života. Negativní důsledky se zřídka projevují ihned. S mírou rozvoje procesu růstu i míra jak jeho pozitivních, tak negativních důsledků, až dosáhne stupně nutného přechodu kvantitativních přeměn v kvalitativní. Praktická politika proto musí být vedena ne na základě prosté extrapolace působících tendencí, ale se zřetelem na nezbytné změny forem společenského rozvoje.

Dále autor rozebírá problematiku reálného zespolečenštění, ocenění práce kolektivu a jeho jednotlivých členů, sociální rovnosti, osobního vlastnictví. Velkou pozornost věnuje analýze politických zájmů za socialismu, a to jak jejich pozitivní stránce — demokratizaci, tak různým deformacím (byrokratismu, místním zájmům a dalším).

Duchovní zájmy a ideály (poslední subkapitola druhé části knihy) formují psychologické klima své doby, své epochy, vytvářejí určité hledisko, které je nezbytné vzít v úvahu, pokud chceme správně pochopit zvláštnosti odpovídající etapy výstavby socialismu a specifiku mezilidských vztahů této doby. Autor přesně odlišuje zájmy a ideály nejen co do obsahu a funkce, ale především podle projevu rozporů uvnitř těchto kategorií. Varuje jak před krajnostmi praktického myšlení, tak před směšováním zájmů a ideálů.

Třetí část knihy věnuje autor teoretickému i aktuálně politickému rozboru hodnot. Tato část je završením obou předchozích. Bez logiky výkladu potřeb a zájmů, dovedené zde k hodnotám a znovu obrácené zpět k oběma předchozím, by ztratila značnou část své ceny. Teoreticky autor zkoumá hodnoty jako oddělivší se zájmy určitého typu, které se v průběhu historického vývoje díky dělbě práce přeměnily ve sféře duchovní tvorby v kategorii nové kvality, s jinou funkcí než dříve analyzované zájmy. Analýze podrobuje také pojem duchovní život společnosti (s. 163an). Společenské vědomí odráží společenské bytí prizmatem potřeb a zájmů, duchovní tvorba je uskutečňována ve jménu zájmů určitých sociálních sil, kulturní tradice jsou tak či onak spojeny se sociálními zájmy. Hodnoty vidí také jako zvláštní produkty duchovní činnosti člověka, během níž se určitým způsobem přetvářejí a demonstrují sociální vlastnosti věcí. Značnou část kapitoly věnuje i mravním a kulturním hodnotám.

V kapitole *Socialistický systém hodnot, zájmů a potřeb* autor snad názorněji než v ostatních částech knihy prokazuje sílu materialistické dialektiky. Ukazuje, jak socialistický systém hodnot je organicky spojen s ideou pokroku, jak otevírá nové prostranství pro rozvoj potřeb člověka. Čím víc se stírají třídní hranice uvnitř socialistické společnosti, tím větší úlohu hrají hodnotové orientace a schopnosti člověka. Sociální úloha kultury a systému hodnot se zvyšuje zároveň se zvyšováním životní úrovně a přechodu společnosti i jednotlivců k novým potřebám a zájmům. Určitý typ jejich uspokojování jakoby tíhne k určitému typu duchovních potřeb, má vlastní způsob vyjádření hodnot, ovlivňuje světónázorovou orientaci i představy o povinnosti, motivuje každodenní chování. Tato vazba je velmi pevná (viz Lenin o síle zvyku), proto umělé zvyšování hodnotové orientace bez předchozího zvýšení úrovně potřeb nepřinese užitek. Potřeby mají větší organizující sílu, jsou však zároveň ovlivnitelné prostřednictvím hodnot a zájmů, ovšem složitě zprostředkovaným způsobem. Struktura potřeb stejně jako struktura hodnot (i zájmů) může být rozvinuta harmonicky či nerovnoměrně. Druhý případ je dosud poměrně častý, na základě této skutečnosti můžeme vysvětlit mnohé zdánlivé paradoxy v jednání skupin i jednotlivců.

V poslední subkapitole se autor věnuje rozboru motivů pracovní činnosti a jejich změn. Zkoumá celý komplex z hlediska potřeb dynamického rozvoje sovětské společnosti, možnosti změn motivace i stavu motivace, analyzuje je z hlediska materiální zainteresovanosti, zájmu o obsah práce, kolektivistického zaměření člověka, uvědomění si smyslu práce. V těchto čtyřech hlediscích vidí zároveň stupně zajištění úrovně pracovní motivace, zkoumá pozitivní i negativní elementy, které je ovlivňují.

V závěru knihy zdůrazňuje, že mu šlo o odkrytí rozpornosti rozvoje potřeb, zájmů a hodnot, o mnohostrannost, „mnohoúrovňovost“ jejich vzájemného působení i složitost jejich vnitřních struktur. Jako bezprostřední podněty k činnosti jsou všechny tři kategorie bezpochyby strukturální komponenty hybných sil společenského rozvoje.

Pro společenskovědní badatele i pro politiky přinese tato kniha A. G. Zdravomyslova nový úhel vidění mnohokrát diskutovaných problémů.

Stěpánka Čápovalá